СУТНІСТЬ СУДОВОГО КОНТРОЛЮ ЗА ДОТРИМАННЯМ ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ДОСУДОВОМУ ПРОВАДЖЕННІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

БАТУЄВ Олександр Валерійович - аспірант кафедри кримінального процесу та стратегічних розслідувань Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

УДК 343.13
DOI: https://doi.org/10.71404/EP.2023.1.45

Стаття присвячена дослідженню сутності, поняттю та нормативному врегулюванню здійснення судового контролю за дотриманням права власності на досудовому провадженні у кримінальному процесі. На підставі теоретичних робіт на аналізу кримінального процесуального законодавства, зокрема і міжнародного, сформульовано поняття судового контролю за дотриманням права власності на досудовому провадженні у кримінальному процесі як діяльність уповноважених кримінальним процесуальним законодавством осіб (слідчих суддів) під час здійснення своїх повноважень щодо дотримання нормативних приписів, які закріплюють непорушність права власності під час здійснення кримінального провадження та допускають його обмеження або позбавлення лише за наявності підстав, передбачених у кримінальному процесуальному законодавстві з урахуванням виду правового режиму в якому він застосовується.

Ключові слова: кримінальне провадження, засади кримінального провадження, недоторканність права власності, досудове розслідування, слідчий суддя, воєнний стан.

Постановка проблеми

Кримінально процесуальне законодавство передбачає неухильне дотримання основних засад кримінального провадження. Однією із таких засад відповідно до ст. 7 Кримінальний процесуальний кодекс України (далі- КПК України) є недоторканність права власності, що регламентована в першу чергу в ст. 40 Конституції України, ст. 16 КПК України, Протоколі 1 до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) та у відповідних правових позиціях Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Відповідно до вищезазначених нормативно-правових документів, держава гарантує особам забезпечення права власності, проте в окремих випадках дозволяє таке право обмежувати. Щоб з'ясувати сутність судового контролю за дотриманням права власності на досудовому провадженні у кримінальному процесі, тобто «найголовнішого, основного, істотного в кому-, чому-небудь; головного, визначального в предметі, що зумовлене глибинними зв'язками й тенденціями розвитку і пізнається на рівні теоретичного мислення» [1], необхідно дослідити зміст вищезазначених нормативно-правових актів, що регламентують зазначене питання та його поняття.

Мета дослідження – отримання нових наукових результатів щодо окремих аспектів сутності здійснення судового контролю за дотриманням права власності на досудовому провадженні у кримінальному процесі.

Аналіз публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми

Безпосередньо на рівні монографічних досліджень після прийняття у 2012 році КПК України, окремі аспекти недоторканності права власності та застосування арешту майна в кримінальному процесі були вісвітлені в роботах: Куцкір Г. М., Моргун Н. С.,

Музиченко О. В., Лепей М. В.; Дрозд А. В., Александрової В. А., Котової А. С., Баженової А. І. та інших, проте на монографічному рівні досі відсутні роботи, в яких би досліджувалися питання судового контролю за дотриманням права власності на досудовому провадженні. Вказане обумовило необхідність здійснення цього наукового дослідження.

Виклад основного матеріалу

Конституція України в ст. 41 регламентує, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. В контексті нашого дослідження необхідно звернути увагу на тлумачення цієї статті щодо непорушності права приватної власності та того, що ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Як виключення, законодавець в Основному Законі нашої держави передбачив, що примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Примусове відчуження таких об'єктів з наступним повним відшкодуванням їх вартості допускається лише в умовах воєнного чи надзвичайного стану. Конфіскація майна також відповідно до цієї статті дозволяється, але лише виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом[2].

Більш ширше положення цієї статті було розтлумачено КСУ. Так, в рішенні КСУ від 22 червня 2022 року № 6-р(II)/2022 у справі за конституційною скаргою Акціонерного товариства „Державний ощадний банк України" щодо відповідності Конституції України (конституційності) припису першого речення частини першої статті 1050 Цивільного кодексу України, КСУ констатував, що головним обов'язком держави у сфері відносин власності є забезпечення захисту прав усіх суб'єктів права власності. Одним із механізмів забезпечення такого захисту є законодавче врегулювання, у межах якого чітко та вичерпно встановлено, зокрема, підстави виникнення, припинення права власності, випадки правомірного обмеження права власності, підстави і порядок здійснення такого обмеження. Також КСУ зауважив, що в приписові частини першої статті 41 Конституції України визначено тріаду правомочностей власника: володіння, користування, розпорядження, які він здійснює щодо певного майна, що йому належить на тій чи тій юридичній підставі, тому в розумінні цього припису власність, якою кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися, стосується майна. Відповідно, конституційний імператив щодо непорушності права приватної власності скеровано насамперед на убезпечення власника від протиправного втручання в здійснення ним своїх прав щодо володіння, користування та розпорядження належним йому майном вільно та на власний розсуд (абзаци десятий, одинадцятий пункту 4 мотивувальної частини) *[3]*

Схожа, та навіть більш конкретизована позиція з цього питання була висловлена КСУ і значно раніше, ще до прийняття КПК України, в якому КСУ, зазначив, що «Конституція України прямо встановлює заборону протиправного позбавлення власника права власності (частина четверта статті 41). Непорушність цього права означає передусім невтручання будь-кого у здійснення власником своїх прав щодо володіння, користування та розпорядження майном, заборону будь-яких порушень прав власника щодо його майна всупереч інтересам власника та його волі» (перше, друге речення абзацу другого пункту 5 мотивувальної частини) [4]

Щодо того, що право власності є непорушним, проте не є абсолютним та може бути обмеженим КСУ зазначив в своєму іншому рішенні, відповідно до якого, «право власності не є абсолютним, тобто може бути обмежене, однак втручання в це право може здійснюватися лише на підставі закону з дотриманням принципу юридичної визначеності та принципу пропорційності, який вимагає досягнення розумного співвідношення між інтересами особи та суспільства; при обмеженні права власності в інтересах суспільства пропорційними можна вважати такі заходи, які є менш обтяжливими для

прав і свобод приватних осіб з-поміж усіх доступних для застосування заходів» [5].

Отже, відповідно до ст. 41 Конституції України на сьогодні кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, яку ніхто не може протиправно позбавити, проте це право не є абсолютним, тобто може бути обмежене, однак таке втручання може здійснюватися лише з урахуванням принципу пропорційності, який вимагає досягнення розумного співвідношення між інтересами особи та суспільства та лише на підставі закону з дотриманням принципу юридичної визначеності тобто – з чітким та вичерпним встановленням підстав, випадків та порядку такого правомірного обмеження.

В кримінальному процесі гарантії дотримання зазначеного права, а також підстави, випадки та умови його правомірного обмеження регламентуються в КПК України, передусім в ст. 16 та главі 17 КПК України.

Так, відповідно до ст. 16 КПК України, яка має назву «недоторканність права власності», позбавлення або обмеження права власності під час кримінального провадження здійснюється лише на підставі вмотивованого судового рішення. Без нього - допускається лише тимчасове вилучення майна, яке здійснюється на підставах та в порядку, передбачених КПК України[18]. Отже, тим самим, законодавець конкретизував положення Конституції України щодо непорушності права власності та нормативно врегулював це питання в КПК України, визначивши недоторканність права власності – однією із загальних засад кримінального провадження, проте зазначивши, що таке право може бути обмежено на підставі судового рішення, а під час тимчасового вилучення майна – навіть без нього.

Ратифікувавши ЄКПЛ, в преамбулі якої зазначено, що одним із засобів досягнення мети Ради Європи щодо тіснішого єднання між її членами, є забезпечення та розвиток прав людини й основоположних свобод[6], Україна почала максимально впроваджувати міжнародні та європейські цінності, принципи та стандарти щодо захисту прав людини, зокрема і в національне кримінальне процесуальне законодавство.

Так, зокрема, відповідно в ст. 1 КПК України, регламентовано, що кримінальне процесуальне законодавство України складається не лише з Конституції України, КПК України та законів України, а також з міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Окрім того, в ст. 9 КПК України зазначено, що у разі якщо норми КПК України суперечать міжнародному договору, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, застосовуються положення відповідного міжнародного договору України. Ця ж стаття передбачає, що кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики ЄСПЛ.

На сьогоднішній день, право особи на мирне володіння майном, гарантується ст. 1 Протоколу 1 до ЄКПЛ, відповідно до якої кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права. Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів[7].

Отже, європейське законодавство, як і національне гарантує право власності, проте дозволяє його обмежувати у встановлених законом випадках. ЄСПЛ неодноразово констатува, що Україна не завжди здвйснює такі обмеження правомірно. Так, за період 1959-2019 років, порушення ст. 1 Протоколу 1 ЄСПЛ було встановлено у 358 рішеннях проти України [8]. В останні роки кількість констатованих порушень за цією статтею не зменшується: 6 – в 2022 році; 7- в 2023[9], проте слід зазначити, що більшість рішень, у яких констатовано порушення ст. 1 Протоколу 1 до ЄКПЛ розглядались не в порядку кримінального провадження, а здебільшого в порядку цивільного, адміністративного та господарського судочинства та стосувалися судового провадження.

Одним із важливих «джерел» розуміння недоторканості права власності у природно-правовому вимірі для держави є, безперечно рішення ЄСПЛ, де розкривається зміст більшості положень ЄКПЛ, та які відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [10], а також згідно зі ст. 8, 9 КПК, визнаються джерелом права, а їх застосування та врахування є обов'язковим під час здійснення кримінального провадження для усіх правозастосувачів.

Зокрема, у п. 90 рішення у справі «Совтрансавтохолдинг проти України» від 25 липня 2002 р., Суд вказує, що відповідно до його прецедентної практики ст. 1 Першого Протоколу ЄКПЛ містить три окремі норми: перша, що виражається в першій фразі першого абзацу та несе в собі загальний характер, виражає принцип поваги до права власності; друга, що міститься у другій фразі того ж абзацу та має предметом уваги позбавлення права власності за певних умов; що стосується третьої, згаданої у другому абзаці, вона визнає саме можливість державам-учасницям регламентувати на власний розгляд використання майна в загальних інтересах. Мета цієї норми Протоколу ЄКПЛ полягає в тому, що перед тим, як розглянути питання про дотримання першої, Суд повинен визначити, чи можуть застосуватися дві останніх. Отже, засада недоторканності права власності у кримінальному провадженні випливає із поваги до права власності, позбавлення права власності та контролю з боку держави щодо використання власності, які закріплені у ст. 1 Протоколу ЄКПЛ[11].

Аналіз практики ЄСПЛ свідчить, що право власності розглядається як органічний елемент всієї системи фундаментальних прав і свобод людини, яке реалізується в нерозривному зв'язку з іншими правами. Інститут права власності є складним і багатогранним, і як наслідок практика Суду щодо його захисту є такою значною і носить різнобічний характер, що далеко не всі правові позиції ЄСПЛ знайшли своє відображення у вітчизняній науці міжнародного права. Крім того, ЄСПЛ ставиться до ЄКПЛ як до «живого організму», що постійно розвивається, у зв'язку з чим, підходи ЄСПЛ до розуміння окремих положень ЄКПЛ та Протоколів до неї, у тому числі і положень щодо права власності, еволюціонують, зазнають часом істотних змін у зв'язку з чим виникає необхідність в аналізі новітніх підходів ЄСПЛ щодо змісту та юридичної природи права власності[12]. Відповідно до усталеної практики ЄСПЛ володіння майном повинно бути законним[13]. Поняття «законність» у розумінні ЄКПЛ передбачає дотримання відповідних положень національного та міжнародного законодавства а також принципу верховенства права, що включає свободу від свавілля[14][15][16].

Висновки

Підсумовуючи, можемо зробити висновок, що і норми національного і норми міжнародного законодавства передбачають можливість держави в окремих випадках і у визначеному законом порядку обмежувати право власності осіб. Такі обмеження уповноважений здійснювати суд, а на досудовому провадженні – слідчий суддя. На підставі вивчення наукових досліджень та аналізу кримінального процесуального законодавства, можемо сформулювати поняття судового контролю за дотриманням права власності на досудовому провадженні у кримінальному процесі як діяльність уповноважених кримінальним процесуальним законодавством осіб (слідчих суддів) під час здійснення своїх повноважень щодо дотримання нормативних приписів, які закріплюють непорушність права власності під час здійснення кримінального провадження та допускають його обмеження або позбавлення лише за наявності підстав, передбачених у кримінальному процесуальному законодавстві з урахуванням виду правового режиму в якому він застосовується.

Література

1. Словник української мови. URL: https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D1%81%D1%83%D1%82%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C

2. Конституція України: закон України від 28.06.1996 р. No254к/96-ВР. URL: https://

zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80

3. Рішення КСУ *від 22 червня 2022 року* № 6-р(II)/2022 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-22#Text

4. Рішення КСУ від 21 липня 2021 року № 3-р(II)/2021 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v016p710-04#Text

5. Рішення Конституційного Суду України від 5 червня 2019 року № 3-р(I)/2019 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va03p710-19#Text

6. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 р. No 4651-VI. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n384

7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Рим, 04 листопада 1950 р.) зі змінами. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_UKR.pdf

8. Протокол до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 20.03.1952 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text.

9. В.Власюк Кількість скарг проти України до ЄСПЛ свідчить про неефективну роботу держорганів URL: https://unba.org.ua/news/5141-kil-kist-skarg-proti-ukraini-do-espl-svidchit-pro-neefektivnu-robotu-derzhorganiv-vitalij-vlasyuk.html

10. Violations by Article and by State URL: file:///C:/Users/User/Downloads/stats-violation-2023-eng.pdf

11. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. URL : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3477-15

12. Карпенко М.О., Вартовнік О.М. Право власності у кримінальному провадженні крізь призму практики Європейського Суду з прав людини. Право і суспільство. №6 (частина 2). 2019. С. 150-155

13. Горобець Н. Г. Захист права власності в практиці Європейського суду з прав людини. Дис… к.ю.н.: 12.00.11. К. Київський університет права НАН 220 України, Інститут держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2018. 228 с. С.76-114

14. Рішення ЄСПЛ у справі «Zhuk проти України» (Zhuk v. Ukraine) № 45783/05, від 21 жовтня 2010 року. URL: http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001- 101206

15. Рішення ЄСПЛ у справі «Іатрідіс проти Греції» (Iatridis v. Greece) [GC], № 31107/96, ECHR 1999-II. URL: http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-58227

16. Рішення ЄСПЛ у справі «Іатрідіс проти Греції» (Iatridis v. Greece) [GC], № 31107/96, ECHR 1999-II. URL: http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001-58227

17. Рішення ЄСПЛ у справі «Кушоглу проти Болгарії» (Kushoglu v. Bulgaria) № 48191/99 від 10 травня 2007 року. URL: http://hudoc.echr.coe.int/rus?i=001- 157037

Oleksandr Batuiev

THE ESSENCE OF JUDICIAL CONTROL COMPLIANCE WITH THE RIGHT OF OWNERSHIP AT PRE-TRIAL PROCEEDINGS IN CRIMINAL PROCEEDINGS: CERTAIN ASPECTS SUBJECT AND FUNCTIONAL PURPOSE OF THE DEFENDER'S PROCEDURAL ACTIVITY DURING THE APPLICATION OF NON-INSULATING PREVENTIVE MEASURES IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The article is devoted to the study of the essence, concept and normative regulation of the implementation of judicial control over the observance of property rights in pre-trial proceedings in criminal proceedings. The concept of property rights, the content of this framework, which is regulated in the Constitution of Ukraine, the Criminal Procedure Code of Ukraine, the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and in the relevant legal positions of the European Court of Human Rights, are considered. On the basis of theoretical works, analysis of national and international criminal procedural legislation and relevant decisions of the European Court of Human Rights, as well as their own judicial experience, it was concluded that the norms of criminal procedural legislation, the state guarantees individuals the security of property rights, but in some cases and in the manner prescribed by law allows restricting the ownership of persons.

The relevant decisions of the Constitutional Court of Ukraine are also analyzed, according to which, «the right of ownership is not absolute, that is, it can be limited, but interference with this right can be carried out only on the basis of the law with observance of the principle of legal certainty and the principle of proportionality, which requires achieving a reasonable balance between the interests of a person and society; when restricting property rights in the public interest, such measures that are less burdensome for the rights and freedoms of individuals among all measures available for application can be considered proportional: «It is concluded that today such restrictions are authorized to be carried out by a court, and in pre-trial proceedings - by an investigating judge. The article also formulates the concept of judicial control over the observance of property rights in pre-trial proceedings in criminal proceedings as the activities of persons authorized by the criminal procedural legislation (investigating judges) in the exercise of their powers to comply with regulatory requirements that fix the inviolability of property rights in the course of criminal proceedings and allow its restriction or deprivation only if there are grounds provided for in the criminal procedure legislation, taking into account the type of legal regime in which it is applied.

Keywords: criminal proceedings, principles of criminal proceedings, inviolability of property rights, pre-trial investigation, investigating judge, martial law.